

ՀԱՆԴԵՍ ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԵԳԻՊՏՈՍ ԱՌ ՓԱՐԱԴՈՆՈՒՄ



Քրիստոսէ 270 տարի առաջ Հելիոպոլիս քուրմն Մաննթոս եգիպտական պատմութիւնը գրեց, և առ այս նպատեցին իրեն իրրե ուսումնաւ կանանձի մը Տէրութեան մատենադարանը: Իրեն երկասիրութենէն ռակա ինչ հասած է մեզի հրայեցի Յովսէպոս պատմադրին ձեռքը, յորում նշանաւոր է թագաւորաց ցուցակը, որ զարմանալի կերպով վաւերացած է նորանոր քննութեամբը: Փարաւոնաց կարգը որոշելու համար՝ հարկ է որ Մաննթոսի տուած Փարաւոնաց ցուցակը բաղդատենք ՚ի Սաբբարա գտնուածին, և միւսոյն հետ՝ որ գտաւ Արիդոսի տաճարին մէջ: Այս բաղդատութեամբ կ'իմանանք թէ Եգիպտոսի մէջ 31 Հարստութիւն եղած է մինչև Մեծին Աղեքսանդրի զայն նուաճելը: Բայց ժամանակագրութիւնն ամենայն տեսակ դժուարութիւն կը հանէ: Նախ չենք գիտեր թէ արդեօք Մաննթոսի յիշած Հարստութեանց շատերը ՚ի միասին թագաւորեցին, ինչպէս յաճախ պատահեցաւ Նեղոսի հովտին մէջ: Կայ նաև տառնակն պարագայ մի ևս. այսինքն է, Փարաւոնք շատ անգամ իրենց յաջորդը գահակից կ'ընէին իրենց կենդանութեան ատեն, բայց այս անհասկցութեան ժամանակն ստուգապէս յայտնի չէ մեզի, քանի որ Փարաւոնք անկէ վերջ ալ իրենց թագաւորութեան տարիները կը հաշուէին, որով անկարելի կ'ըլլայ ժամանակագրութիւնը մը Հարստաւելլ: Այնուհետև մեծամեծ յեղեղովունը երևան կ'ելլեն, այնպէս որ Եգիպտոսի առաջին պատմական թուականին սկզբնաւորութեան Հարստութիւնը զգալի կերպով կը տարբերի Հարստութեանց տեղորոշութենէն: Եգիպտական աստղաբաշխից հաշիւքն ՚ի վեր անդր կ'ելլեն մինչև 4,000 տարի՝ նախ քան զՔրիստոս, և ըստ Լեպոնոսի՝ համաժամութեամբ ճշդագոյն է ամն 3892 նախ քան զՔրիստոս, զոր Արիւսինոս կը դնէ իբրև առաջին պատմական թուական Մենէս Փարաւոնին որ ՚ի Թիզայ (Աբիտոս) ՚ի վերին Եգիպտոս: Այս Մենէս համարուած է իբրև առաջին Փարաւոն և հիմնադիր հին մայրաքաղաքին Մեմփիսի: Առա-

ջին երեք Հարստութեանց վրայ դեռ քիչ տեղեկութիւն ունինք. իսկ չորրորդ Հարստութիւնն՝ չինել է (3733-3600) նախ քան զՔրիստոս ըստ Բրուկչի, Գուֆու, Գաֆու և Մենքարա, մեծամեծ բուրգերը, ուստի իրաւամբ կ'իղէ « ախարհիս պատմութեան սահմանաքարեր » կոչեց զայնս: Բիրաւի անոնց ձեռք պատմական երկայն շղթային առաջին տղակը՝ յայտնի կերպով կը միացնէ զմարդկային գործս ընդ դիպաց տեղեկութեան պատմութեան:

Վեցերորդ Հարստութեամբ (3200) կը սկսին պատերազմունք դրացի ազգաց հետ: Փէփի կ'երևի (3233) իբրև առաջին պատերազմաւէր Փարաւոն, կը նուաճէ զՆուպիա, և ընդդէմ Լիբեացոց յաջողութեամբ կը պատերազմի, և Սինա թերակղզոյն բնակիչներն ևս կը հնազանդեցնէ:

Մինչև այս ատենս մասնաւորապէս Մեմփիս եղած էր քաղաքական կենաց գլխաւոր կեդրոնն և արքունիք՝ Երրորդ, Չորրորդ, մինչև Թ Հարստութեան, Բայց ԺՎէն մինչև ԺԵ Հարստութիւն՝ Թեբէ կը ծաղկի ՚ի վերին Եգիպտոս, և ԺԻին ատեն Տէրութեան մայրաքաղաք կ'ըլլայ: Իսկ իշխանութեան ճամուր եղած ներքին պատերազմունք տեւեցին մինչև ցԶ Հարստութիւն, ապա կը դադրին: զանազան գաւառներ՝ որք մինչև ցայժմամ անկախ մնացած էին, նորէն նուաճեցան: Վեցերորդ Հարստութեան ժամանակ կ'իյնայ՝ Տէրութեան առաջին ծաղկածութիւնը, իսկ ԺԲ Հարստութիւնն՝ երկրորդ այսպառու թեան թուականը կը ցուցնէ, որուն կը վերաբերին հօր Փարաւոնը, Ամենհեմա Ա և Գ. Ուզուրթապէն Ա. Բ. Գ. Դեբէին հօր չիւնածագործութեան արդիւնք են հսկապարեմ կառուցումը, ինչպէս Մերոս լիճն և Լաբիւրթոսն, խաղաղ և քաղաքային ախարհակալութեամբ նուաճեցին զՆուպիացիս և զՍինա թերակղզին: Բայց այս զօրաւոր Փարաւոնաց ժամանակ եղաւ կազմութիւն առանձին միջնադար, որ մասամբ շատ գէշ էր: Արիդոս և Մեմփիս կը ջանային որ գերազանցեն զԹեբէ: Սակայն այս բանս

ԺԳ Հարստութեան ատեն յոսեգոյն եղաւ :
Յամին 2253 նախ քան զՔրիստոս՝ արշա-
ւեցին 'ի Հովիտն Նեղոսի օտարածին և սե-
մական եկը, Հիւկոսք կամ Հովիւ Թազա-
ւորք Արաքացւոց յորջորջալք, որք էին ա-
րարական չաղու կամ Բէգուրին ժողովուրդ-
մը, յափտականցին զիշխանութիւն, և եր-
կիրը նուաճեցին Աւարիսէն մինչև 'ի Տել-
դա, մինչդեռ բնիկ թագաւորք յետ կը
քաշուէին 'ի Հարաւակողմն՝ Սուանի ջրվի-
մէն անցին :

Գրեթէ 500 տարի տեւեցին բնիկ փարաւո-
նաց պատերազմութիւնք, որք նորէն քիչ քիչ
Նուախոյ տիրեցին : Աճմա Փարաւոնն՝ ԺԲ
Հարստութեան Հաստատելն (1700 նախ
քան զՔրիստոս) յաղթական կերպով կը
մտնէ 'ի Մեմփիս . և իր երկրորդ յաջոր-
դին Թուֆմէս Ա. (1633) ժամանակ մնա-
ցած Հիւկոսք ևս Հալաժուեցան : Եւսսկէ
վերջը Թէէք էր Եգիպտոսի մայրաքաղաքն :
ԺԲ Հարստութիւնն՝ չորս Ամենօթէփ և
չորս Թուֆմէս Թազաւորաց ժամանակ՝
Փարաւոնաց տէրութեան ամենամեծ պայ-
ծառութեան ատենը կը ցուցնէ, որ իբրև
կատարելապէս միացեալ նահանգ մը կը
տեսնուի : Զօրութիւն առ արտաք, և առ-
տնին՝ Հոյակապ շինուածք և ծաղկեալ վա-
ճառականութիւնն՝ են պայտջոյցք այս ժա-
մանակիս պայծառութեան : Թուֆմէս փա-
րաւոնաց մէջ Հզօրագոյնն՝ է ԳՆ որ իւր
տէրութիւնը կը տարածէ մինչև ցՏիգրիս,
և վերջէն եկող Աղեքսանդրի մակեդոնա-
ցոյ նման մեծ աշխարհակալ կը Հանդիսա-
նայ : Տասն և չորս արշաւանքօք կը ծուռնէ
չ'իլիւսէն, զԲաբելոն, զԱսոր և զՍիւսաւրս :
ԺԲ Հարստութեան Փարաւոնք՝ Իրաւամբ
ընդ գէմ գարձան Ասիոյ, վասն զի Եգիպ-
տոս Հինգ դարէ վեր' անընդհատ աւերու-
մեք կը կրէր անկէ, (զոր աղէկ ճանչցան
Փարաւոնք), և որք նորահաստատ տէրու-
թեան վտանգ կը սպառնային :

ԺԹ Հարստութեան ժամանակն (1400-
1200) կը ցուցնէ մեզի Եգիպտոսի իշխա-
նութեան և պայծառութեան վերջին ծայ-
րը : Արդէն Սէթի Ա. որ այս Փարաւոնաց
կարգին մէջ երկրորդն է, կ'երևի իբրև իշ-
խան Թեբէի, յաղթող ընդդիմադարձ Ա-
սորոց, Բայց Թագաւորաց Հզօրագոյնն է
Ռամսէս Բ Միամուս, Սէթիսի մեծ որդին,
իսկ ըստ Բուռնայ՝ Սեսոսոր, որ իննից ջըր-
անցք ըր ընդ մէջ Նեղոսի և Կարմիր ծո-
վուն. յաւարի կ'առնու Սինայի և Նուպիոյ
մէջ եղած Հանքերը : Հարաւային Արաբիոյ
Հետ վաճառականութեան յարաբերութիւն
ներ կը Հաստատուէ : Իրեն ժամանակ փարա-
ւոնաց շինուածագործութիւնը զարգացման

վերջին աստիճանին կը Հասնի : Ամենայն ու-
րեք 'ի Հարաւ և՛ 'ի Հիւսիս՝ իրեն Հոյակապ
ձեռակերտաց Հետքերը կը գտնենք, որոց
նաև օտար ազգեր, մասնաւորապէս Խալա-
սյեացիք օգնած պիտի ըլլան : Ի Նուպիա վի-
մափոր տաճարներն կանգնեց մերձ 'ի Պայ-
գէվալլի, 'ի Կէրֆ, Հիւսսէյն, Քուսսան,
վատի Սէպուա և 'ի Տէրր. Բայց 'ի մասնա-
ւորի, ամենէն աւելի Հակայագործ և գեղե-
ցիկ վիմափոր տաճարներն են, Իպսամալու-
ի մէջ 'ի Հարաւային սահմանս տէրութեան :
Բուն Եգիպտոսի մէջ կառույց Արիւղոսի գե-
ղեցիկ տաճարը, զարձեալ հարիւրդոնեայ
մայրաքաղաքն Թեբէ՝ նմա պարտական է բո-
լոր իւր շքեղութիւնը : Ի Քարնաք շինեց
արքայական մեծ տաճար Ամուս-Ռայն, զոր
արդէն ակսեր էին Ուզուրթագէն Ա. և Սէթի
Ա. և անոր Հետ միացուց Հակայից կոչուած
սրահին ամենազեղեցիկ մասը : Բայց իր չի-
նութեանց ամենէն Հոյակապն է Ռամսէսոն
կոչուածն, յարևմտակողմն անոր Հինա-
ւուրք Թեբէի, « Փարաւոնեան Հնութեան
ամենազեղեցիկ շէնքն » : Տաճար շինեց նաև
'ի Լուքսոր, զոր արդէն Ամենհոփիս Գ. կան-
գնած էր, շինեց նոյնպէս այն տաճարն, յոր-
մէ Հիւսիս Միմնոսի ըսուած երկու սրահները
կան : Սէթի Ա. արդէն Քուրնահի տաճարը
շինեւ էր, իսկ Ռամսէս Բ. կանգնեց Մէտի-
նէ-Ապուի տաճարը :

Զոյգ ընդ արուեստից, այս ժամանակ կը
ծաղկի նաև գիտութիւնն, որոց երկուքին
վրայ ու վերջէն պիտի խօսինք : Ռամսէս Բ.
բոլորովին իբրև ամենամեծ աշխարհակալ
կը ներկայանայ : Իրեն ատեն, ինչպէս կը
ցուցնեն ժամանակակից տաճարին պատ-
կերք և գերեզմանք, պատերազմական գոր-
ծերը բոլորովին կատարելագործուած էին :
Իր բանակին զօրաց թիւն, ըստ Գիտոտրի, էր
700,000, Բայց ապահովապէս 400-500,000
կրնար պատերազմի դաշտին վրայ Հանել :
Հեծելազորու պատկերներէն կը տեսնենք՝
որ պատերազմողաց գումարտակներէ կը
բաղկանայ այն, որոց իւրաքանչիւրն պա-
տի, զոր երկու ձիեր կը չլին : Կառաց վրայ
պատերազմողք իբրև գէնք՝ կը կրեն նետ և
տապար. իսկ Հետիոտք գրաւի՞ք և վաճա-
նաւ պաշտպանուած են, 'ի ձեռս ունենա-
լով նիզակ, դաշոյն, սուր և տապար : Կը
տեսնենք դարձեալ առաջնապահ զօրք, որք
ունին պարսպատիկ և մահառիթ մանգաղս,
զօրս մինչև ցարդ կը գործածեն Եթովպա-
ցիք : Թմբիկ և փողոյ երաժշտութիւնն առա-
ւել ևս կը Հաստատուէ և կը զօրացնէ պա-
տերազմական կորովը : Գրոյք, և մասնաւո-
րապէս տէրութեան գրօյն՝ Արեու սկաւա-

աւակով և Ռաշ աստուածոյն նշանով՝ պատերազմի կը տարուին, յոյն ինքն թագաւորն պատերազմի մէջ կը մտնէ կողմնակի ոսկեայ կսպարճով զինեալ, ոսկեճամուկ ծածկոցով ձուլ քրայ հեծած, և զլուխը կըրկին պսակօք արտախուրեայ, Ռամսէս այսպիսի բանակով նուաճեց զԵգիպտացիս, անցաւ, յՍիւս և փառապանծ արչաւանօք նուաճեց զԳէթ, զԿիտիմ՝ կամ զՅիթիդէր ըստ Ս. Գրոց, որք արդէն Սէթի Ա՛ ժամանակէն ՚ի վեր ոխերիմ թշնամի կանգնած էին. յաղթեց անոնց Կադէսի և Սրոն. դէսի թով տուած մեծ ճակատամարտով, նուաճեց զՊաղեստին, զԱսորիս և զՄիջագետս։ Ոչ այլ որ ՚ի Փարաւոնաց, թէ իրմէ առաջ և թէ վերջը, այնչափ տարածեց իւր տէրութիւնն, ինչպէսն ա տարածեց յարեւելս և ՚ի հարաւ։ Գարձեալ դիտողութեան արժանի է, որ նա սահմանաց ապահովութեան և Միջայի պղնձոյ բովուրդայտ պանութեան համար Կարմիր ծովու մէջ նաւատորմիչ հաստատեց և պահեց, որոյ նաւարկութիւնն մինչև ՚ի Գլուխն Կուսաւարփուրի կը ձգուէր։

Երբ Ռամսէս Բ մեռաւ (1322 նախ քան զՔրիստոս), մեծագոր Փարաւոնաց վերջինն ևս ամա ՚ի գերեզման Բայց անկումն՝ որ արդէն Ռամսէսի իշխանութեան վերջերը սկսել էր, իւր տկար յաջորդաց ժամանակ սաստիկ յառաջ կ'երթայ։ Իր որդին Մենեփթա կը նուաճէ զՀէայս, որք իրեն ժամանակ ելին յեգիպտոսէ, ուր մնացեր էին Հիկսոսաց ժամանակէն ՚ի վեր Բայց վերջը Ռամսէս թագաւորին կը յաջորդէ զօրւտորագոյն Փարաւոնս Ռամսէս Գ, որ կը յաղթէ Լիբէացւոց, և յինքն կորզելով փրկանութիւն մշտագոր քրմապետութեան իԱ հարստութեան գահը կը բարձրանայ, իսկ Թեբէի պայծառութիւնն կը չիջանի։

Այս քրմապետ Փարաւոններն աւելի խուհական ընդդիմադարձութեամբ քան թէ բռնութեամբ կը ջանային չըրկայ մեծամեծ ժողովրդոց հետ խաղաղութեամբ երթալ, և ճիշդ այս առեւնս կ'իյնան իւրայեւացւոց Սողոմոն թագաւորին յարաբերութիւնքն ընդ տէրութեան Փարաւոնաց։ ԺԲ հարստութեամբ (960) Պուպասթիթ (՚ի Պուպասթայ, հին եգիպտոսէն Բիպասթ) կը յափշտակեն զգահն, Շէշէնք, ըստ Ս. Գրոց՝ Միսակ, զէրուսաղէմ՝ կ'առնու Յերոքոփամ թագաւորին համար՝ ընդգէմ Ռոքուլմայ, բայց իւր յաջորդն (սարք՝ Հրէից Ասա Թագաւորին յաղթուեցաւ։ ԻՓ (Տանիտեան) և ԻԲ (Սայիդեան) ըստուած հարստութեանց առեւն եգիպտոս Ասորեստանից և Եթովպ

պացւոց խաղի զնդակ մ'եղաւ, որք Նեկոսի հովիտը ձեռք բերելու համար իրարու հետ կը պատերազմէին, մինչև որ ինչ հարստութեան ժամանակ Եթովպացիք առին զՎերին եգիպտոս, Սափակոնի առաջնորդելով, և դարձեալ զՊեթէ՛ գլխաւոր քաղաք բրին։ Սափակոնի յաջորդ Թահաբթա, ըստ Ս. Գրոց, Թիրաթա, յաթրուեցաւ յԱսորեստանից։ Երկոստասան հարկատու իշխանք ընդգէմ ելան Ասորեստանցի օտար իշխանութեան, մինչև որ անոնց մին Փսամեթեկոս՝ Յունաց օգնութեամբ գահակալելով հաստատեց ԻՉ (Սայիդեան) հարստութիւնը (666 նախ քան զՔրիստոս)։

Այս (Սայիդեան) հարստութիւնն նոր թոխ մը կ'առնու ՚ի քաղաքականութեան, յարուեստս և ՚ի վաճառականութեան։ Քիչ վերջը Հրէայք կը յաղթուին (առ Մեկիտտոյիւ) Նեբաւովէն. իսկ Ասորիք, Տիրացիք և Կիպպացիք՝ յԱրիսէն, ըստ Ս. Գրոց՝ Նոփրա։ Արիւիկէի չորս կողմը կը նաւարկեն, և ընդ մէջ Նեկոսի և Կարմիր ծովուն կը սկսին ջրանցք մը շինել, Նաւկրատիս (Ամսիայի ժամանակ) վաճառականութեան ծաղկեալ քաղաք եղաւ, արուեստք՝ եգիպտական — վերածնութիւն յորջորջեալ գեղեցիկ ծաղկածութեան ժամանակը կը տեսնեն — Բայց յաղթական կերպով կը յառաջագոյն պարսկական զօրութիւն, կը երկարացնէ կամրիսէսի ատեն, (525 նախ քան զՔրիստոս) ճակատամարտով մը մերձ ՚ի Պելուսիոն — արքայութեան Փարաւոնաց, որ առանին պատերազմեն իրով տկարացած էր, որք նախաձեռնորութեամբ եգիպտացւոց առ Փսամէտիկէս և առ յաջորդս նորա, անակնկալ կուսակցութիւններ յարուցին, և զՅոյնս ձգեցին ՚ի ներսս երկրին։

Ժամանակ անցնելով՝ նորէն բնիկ հարստութիւնք (ԻԲ, ԻԹ, Լ) կը յափշտակեն զիշխանութիւնը. բայց վերջապէս կը նուաճին ՚ի Պարսից, և անոնց հետ մէկտեղ կ'իյնան մակեդոնացի աշխարհակալին՝ Մեծին Ալեքսանդրի իշխանութեան տակ (333 նախ քան զՔրիստոս), որ կը հիմնէ զԱղեքսանդրիա, որ իր յաջորդ Պտղոմեանց ատեն աշխարհին վաճառականութեան և յուն — եգիպտական զարգացման կիդրոնն եղաւ, և փառաբորութեամբ շուտով գերազանցեց հին մայրաքաղաքները, զՄեմփիս և զԹեբէ։

Պտղոմէոս Գ ժամանակ՝ եգիպտոս իր արտաքին իշխանութեան բարձր կէտին կը հասնի։ Սելևկացւոց տէրութիւնն և Կիլիկիա Փորոնէ Սիդո՛ դրաււեցան։ Պտղոմեանք կը զարգացընեն առտին՝ զհռաւ

դուն գործունէութիւն շինութեանց շատ մը հինաւուրց տաճարներ կը կանգնին դարձեալ իրենց աւերակներէն, և նորք կը շինուին, Բայց անխիանութիւնն և դաճակալութեան վէճք՝ վերստին նորոգեցին զյաւիճակութիւն նոր աշխարհագորութեան Հռովմայեցւոց, յորոց վերջապէս նուաճեցաւ Թագաւորութիւնն: Եգիպտոս գրեթէ չորս դար մնաց (30 տարի նախ քան զՔրիստոս և 362 յետոյ) իբր հռովմական գաւառ: Եգիպտոս՝ շնորհիւ բարեպաւտեհ հանգամանաց՝ որով Նեղոս և իւր հո-

վիտն՝ երկուստեք լեռանց նեղ անցքերով բնական պատուարօք պաշտպանիւր են, շատ հազար տարիներ անկախ մնալով Վիքեացւոց, Սեմեանց և Եթովպացւոց յաջողութեամբ դէմ դրած էր, թէպէտ և երբեմն նուաճուած, սակայն վերջապէս միշտ ինքզինքը անոնց ձեռքէն ազատած էր: Բայց չէր կրնար նախկին մեծամեծ տէրութեանց ընդդիմանալ: Որով Հետոհետէ անկաւ նա Ասորեստանեայց, Պարսից, Մակեդոնացւոց և Յունաց իշխանութեան ներքև, և վերջապէս աւար եղաւ Հռովմայեցւոց:

ՄՈՒՄԻԱՅՔ ՌԱՄՍԷՍ ԲԻ ԵՒ ՌԱՄՍԷՍ ԳԻ

Պ. Մասփէրօ՝ ընդհանուր առաջնորդ Եգիպտոսի հետազոտութեանց, առ Աւկադեմեայն կ'ուղղէ զտեղեկագիր պեղման երեք մուսիայից, զորս գտան ուրիշ բազմաթիւ մուսիայից հետ ծածուկ խորշի մը մէջ՝ 'ի Տէյր-Էլ-Պահարի, ուր փոխադրեր են իրենց նախնական գերեզմաններէն հանելով, անտարակոյս 'ի թշնամեաց ազատելու համար: Պ. Մասփէրօյի առաջնորդութեամբ հանեցին զանոնք յունիսի 1ին, ներկայութեամբ Խտիւին, Տէր Տրումման վէլքի և Նուպար փաշայի:

Երբ մերկացուցին գերեզք բոլորովին այլ և այլ կարգ պատաններէ և կտաւներէ, այս կազմածոյն վրայ գտնուած նշանագրերէն իմացան՝ որ 5223 թուոյն տակ դասակարգեալ մուսիայն՝ Մեծին Սեսոստրի կամ Ռամսէս Բին էր, Հանդիսաւոր վայրկեան մ'եղաւ այս՝ ներկայ գտնուողաց, և իրենց զգացած սրբատաճութիւնը և յուզումը՝ արձագանգ ունեցաւ Արձանագրութեանց-ակադեմիային մէջ, երբ Պ. Վալլօն՝ միշտ ընթերցող քարտուղարն, ընկերացը ներկայացուց հռչականուն աշխարհակալին՝ ապականացու Նիսարաց պատկերները:

Այս վերկենցաղումն 'ի գերեզմանէ յետ 40 դարուց, այս երևումն՝ որ զանցեալ կը միացնէ ներկային հետ, և պատմական ճշմարտութիւնը յօշափելի

կ'ընէ մեզ, որ դարուց յաջորդութեամբ տկարացեր և գրեթէ ջնջուեր էր, այս ամէնն 'ի միասին՝ մեծահանգէս և վսեմ կ'ընէին զտեսարանը:

Թէպէտ հիւսուածոյից չորանալով այլալուծիւններ կրած է, բայց մուսիային կանգուն դիրքն, իրանը՝ որ մերկ է 'ի պատանաց, որ զմարմինն մասամբ մը գեռ ևս կը ծածկեն, ձեռքերը կուրծքին վրայ հանգչեցուցած, գլուխը ուղիղ և վերահայեաց, գիմակը զօրաւոր և ծանր, ազդու երևոյթ մը կը պատճառեն: Գլուխն երկայն է, բայց փոքր, մաղերն այտերուն վրայ խիստ լիւր, իսկ ծոծրակին վրայ խիտ, ճերմակ՝ բայց թաղման համար եղած պատրաստութիւնները դեղնացուցեր են: Ճակատը նեղ, ցած, արձուունդն, այսք խուռուար, այտուկն (pommette) զուրս ցցուած, կզակն զօրաւոր, բերանն լայն առանց ատամանց, ծամելիքն ամուր: Այս ծերունի դէմքն, թեթև մը դադանային երևութիւն, միահեծան իշխողի դէմք կը ցուցնէ: Կուրծքն լայն, ձեռքերն բարակ և դեռ ևս կարմրացեալ հիւնային՝ զոր թագաւորին վերջին դիւզարդիկ հանդերձանաց համար գործածեր էին:

Ուրիշ անանուն մուսիայ մ'ալ՝ որ Ռամսէս Բ չիրմին մէջ գտնուեցաւ, ապականեցաւ երբ ուղեցին պատանքը վրայէն հանել: Բայց այսու հանդերձ կա-